

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Я. РОМАНЮК
*кандидат юридичних наук,
Перший заступник Голови
Верховного Суду України,
голова Ради суддів України*

І. БЕЙЦУН
*кандидат юридичних наук,
начальник управління вивчення
та аналізу судової практики
Верховного Суду України*

Важливим досягненням судово-правової реформи, яка здійснюється в Україні, є її системний комплексний характер. Безперечно, реформування судоустрою без внесення змін до процесуального законодавства є неефективним, оскільки більшість проблем функціонування судової влади пов'язані з необхідністю вдосконалення саме судового процесу.

Реформування процесуального законодавства сприятиме підвищенню рівня судового захисту з мінімальними витратами для суспільства, зробивши процес більш доступним та ефективним за рахунок виявлення його внутрішнього потенціалу.

Потрібно віддати належне, низка проблемних питань у сфері цивільного процесу вже отримала законодавче вирішення — Законом України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судо-

устрій і статус суддів» було внесено суттєві зміни до Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України). Проте зазначені вдосконалення були спрямовані передусім на вирішення першочергових завдань, тоді як проблеми, що накопичилися у сфері правосуддя, є глибшими і не можуть бути усунені фрагментарними заходами.

Натомість необхідним є якісне оновлення законодавства у цій сфері, що має бути наступним етапом судово-правової реформи, як зазначив, зокрема, і Президент України. Так, під час церемонії складення присяги суддями, призначеними на посаду судді вперше, 14 лютого 2012 р. Глава держави висловив сподівання, що після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, законів про адвокатуру і прокуратуру

такі нововведення будуть мати місце і в інших різновидах судового процесу — цивільному, господарському, адміністративному.

У цьому напрямі потребує переосмислення ефективність кожної судової інстанції, виходячи із завдань як цивільного процесу в цілому, так і кожної з них. При цьому важливим є здійснення системного аналізу того, наскільки процесуальні форми, в яких діє кожна судова інстанція, в тих межах, які становлять її компетенцію, забезпечують належний рівень судового захисту.

У цій статті висвітлюються окремі актуальні питання вдосконалення здійснення судочинства у цивільних справах, які є недостатньо розробленими. Разом з цим їх вирішення надасть можливість суттєво підвищити доступність та ефективність правосуддя.

На наше переконання, одним з основних чинників, що здійснюють істотний негативний вплив на оперативність та якість судочинства, є надмірне перевантаження судів першої інстанції. Розв'язання цієї проблеми має бути одним зі стратегічних завдань реформування судового процесу.

Зокрема, в Україні у 2011 р. на розгляд судді місцевого загального суду щомісяця надходило близько 140 справ і матеріалів*, тоді як у Республіці Білорусь цей показник становить 99 справ і матеріалів**, а в країнах Західної Європи, наприклад у Німеччині, є в кілька разів меншим — близько 55***.

Із надмірним перевантаженням судів в Україні пов'язаний цілий комплекс проблем, зумовлений, зокрема, поверховим розглядом справ та особливо недотриманням строків їх вирі-

шення, що створює перешкоди ефективному здійсненню правосуддя. Затягування розгляду справ може вплинути на доцільність ухвалення судового рішення незалежно від його законності та обґрунтованості.

Крім того, динаміка зростання кількості справ, які надходять до судів, поряд з їх ускладненням свідчить про безперспективність спроб вирішення цієї проблеми шляхом постійного збільшення кількості суддів. Так, упродовж 2011 р. до місцевих загальних судів надійшло понад 7,4 млн справ та матеріалів, що на 15,6 % більше, ніж у 2010 р. Очевидно, що без запровадження принципово нових підходів проблему різкого зростання навантаження на суддів вирішити неможливо.

На наше переконання, чинне цивільне процесуальне законодавство України характеризується наявністю процедурної надлишковості, яка не зумовлена необхідністю захисту прав учасників процесу та є однією з причин надмірного та, вважаємо, штучного навантаження на суди. Зокрема, це розгляд у судовому порядку вимог, які не оспорується зобов'язаною особою.

Зазначене явище зумовлене, вбачається, абсолютизацією права на судовий захист, що декларується як єдиний універсальний спосіб захисту прав. У період пострадянського реформування законодавства мала місце ідеалізація можливостей судової системи. Натомість розширення юрисдикції судів, а також швидкий розвиток цивільного обороту призвели до того, що судова система виявилась неспроможною забезпечити ефективний розгляд такої кількості справ. Унаслідок цього виникла істотна невідповідність між проголошеними

* Статистичні показники по Україні наведено за даними Державної судової адміністрації України.

** За даними Верховного Суду Республіки Білорусь.

*** За даними Федерального міністерства юстиції Німеччини.

стандартами правосуддя та реальними можливостями їх дотримання на практиці.

Потенціал зниження навантаження на суди, вважаємо, полягає у виконанні ними функцій, які не пов'язані безпосередньо з вирішенням спору про право — у безспірних вимогах, які на сьогодні розглядаються в порядку наказного провадження. Разом з цим заяви за такими вимогами становлять понад 36 % від усіх справ, що перебували у провадженні місцевих загальних судів станом на початок 2012 р.

З огляду на це вирішення проблеми перевантаження судів полягає, і ми будемо послідовно обґрунтовувати цей висновок, у переданні розгляду зазначених безспірних вимог до компетенції інших органів приватно-правової юрисдикції, зокрема нотаріату.

Слід наголосити, що аналогічні завдання є характерними для реформ, які здійснюються протягом останніх років у державах Європи. Дискусії щодо подальшого розвитку та вдосконалення цивільного процесуального законодавства ведуться в усьому світі.

Збільшення навантаження на судову систему є сучасною тенденцією розвитку цивільної юрисдикції як в Україні, так і в зарубіжних державах. Проте жодна судова система не у змозі розширюватися необмежено. У зв'язку з цим у більшості демократичних розвинених країн здійснюється розробка механізмів зменшення навантаження на судову систему, розвиток інших форм цивільної юрисдикції.

При цьому необхідно враховувати, що судочинство є лише однією з основних, проте не єдиною формою захисту прав. У більшості демократичних держав існують також інші органи, які здійснюють захист порушених прав у позасудовому порядку. Крім того, позасудові способи у багатьох ви-

падках є більш затребуваними, ніж судочинство.

На необхідність вирішення проблеми перевантаження судів орієнтує держава-учасниці і Європейський суд з прав людини (далі — Європейський суд). Зокрема, в рішеннях у справах «Паммель проти Німеччини» та «Пробстмайєр проти Німеччини» від 1 липня 1997 р. Європейський суд зазначив: «Відповідно до незмінної практики Суду, постійна перевантаженість... не повинна виправдовувати надмірну тривалість судового розгляду».

Крім того, Європейський суд визначив шлях вирішення цієї проблеми — належна організація судової системи: «Щодо аргументу про перевантаженість судів, Суд стверджує... що він не повинен враховуватися у зв'язку з тим, що п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зобов'язує держави організувати свої судові системи таким чином, щоб суди могли виконувати кожен з цих вимог» (рішення від 26 лютого 1993 р. у справі «Салезі проти Італії», рішення від 23 березня 1994 р. у справі «Муті проти Італії» та інші).

Останнє десятиліття характеризується загальною тенденцією до перегляду, оновлення, наближення до сучасних економічних відносин застарілого процесуального законодавства у провідних демократичних державах, зокрема, Великій Британії, Німеччині, Франції, Канаді, Італії тощо.

При цьому основна ідея реформ полягає в необхідності запровадження сучасних методів розгляду цивільних справ, зокрема, шляхом врегулювання спору на початкових етапах судочинства, використання спрощених процедур, застосування альтернативних методів вирішення правових спорів.

Зокрема, здійснення реформи цивільного судочинства Німеччини у

2001–2002 рр. також було зумовлене невідповідністю процесуальних норм вимогам економічного життя, прагненням знизити бюджетні витрати на судову систему, необхідністю зменшення навантаження на суди [1, 232].

У Великій Британії причини реформування полягали у необхідності модернізації процесу, усуненні таких явищ, як надмірна тривалість процесів, великі витрати учасників, нераціональна складність судових процедур. При цьому основним результатом реформування стала регламентація саме позапроцесуальних дій учасників правового спору [2, 15, 31–34].

У цьому ж контексті пропозиції щодо необхідності вилучення з компетенції судів розгляду справ, у яких відсутній спір, висловлювались і в Російській Федерації. Зокрема, колишній Голова Вищого Арбітражного Суду В. Яковлев категорично стверджує, що таким чином суди перетворюються на «придаток» адміністративних органів [3, 7]. У зв'язку з цим, наприклад, шляхом запровадження у 2011 р. позасудового порядку розгляду справ щодо податків і зборів на незначні суми було досягнуто зменшення навантаження на судову систему цієї держави [4].

При здійсненні реформування необхідно також враховувати питання необхідності інвестування відповідних заходів. З огляду на це серед альтернативних способів більшість країн надають перевагу раціоналізації та оптимізації судових процедур, зміні правил підвідомчості справ, розвитку несудових форм вирішення спорів. Такі нововведення не потребують прямого фінансування з державного бюджету, а навпаки, дозволяють заощаджувати державні витрати.

Як зазначають І. Решетнікова та В. Ярков, загалом існують два методи

зниження навантаження на судову систему. По-перше, це створення системи вирішення спорів у межах органів виконавчої влади шляхом запровадження, зокрема, спеціалізованих квазісудових органів з вирішення спорів. Така система створюється за рахунок державного фінансування. По-друге, розвиток приватноправових способів вирішення конфліктів у сфері цивільного обороту, які переважно зводяться до розвитку третейських судів та нотаріату, котрі функціонують за рахунок коштів самих учасників цивільного обороту і не потребують витрат держави на їх утримання [5, 227].

Зокрема, інститут нотаріату в країнах континентального права (латинського нотаріату) є системою органів безспірної юрисдикції у цивільних відносинах, що, зокрема, також знижує витрати суспільства на утримання судової влади. Так, за даними одного з досліджень, проведених у США, витрати держав англосаксонської правової системи на фінансування судів перевищують такі ж витрати в системі країн континентального права близько в 3–7 разів [6, 179].

З урахуванням цього, вважаємо, що доступність та ефективність судового захисту в Україні потрібно підвищувати саме за рахунок розширення компетенції і вдосконалення системи позасудових органів приватно-правової юрисдикції. З метою оптимізації навантаження на суди розгляд великої кількості фактично безспірних вимог доцільно передати під первинну юрисдикцію нотаріату зі збереженням подальшого судового контролю.

Вбачається, що мають існувати певні обмеження на звернення до суду, пов'язані, зокрема, з відсутністю об'єкта спору, його неправовим характером, оскільки не всі заявлені особами вимоги підлягають судовому захисту.

Безспірність матеріально-правових відносин, які є предметом наказного провадження, означає, що боржник не оспорує вимоги кредитора — заявника, однак відмовляється виконати зобов'язання, нічим це не мотивуючи або мотивуючи посиланням на обставини неправового характеру. У зв'язку з цим судовий розгляд щодо таких матеріально-правових відносин має лише одну мету — задоволення вимог заявника шляхом видачі йому судового наказу.

Натомість, на наше переконання, судова процедура має застосовуватись лише у разі наявності елементів спору, юридичного конфлікту, і не повинна полягати у виконанні суто технічних функцій.

Зазначений висновок повністю узгоджується з практикою Європейського суду. Так, здійснюючи тлумачення поняття «цивільні права та обов'язки», Європейський суд вказав: «...для того, щоб застосовувався п. 1 ст. 6 в його «цивільному» аспекті, потрібно, щоб мав місце «спір» про «право», на яке можна претендувати, захищаючись у суді, і яке визнане внутрішнім правом. Має йтися про реальний і серйозний спір; він може стосуватись як самого існування права, так і сфери його дії та умов здійснення. Окрім того, результат судового розгляду повинен мати безпосереднє значення для встановлення цього права» (рішення від 25 жовтня 1989 р. у справі «Аллан Якобссон проти Швеції», рішення від 25 квітня 1996 р. у справі «Густафсон проти Швеції», рішення від 27 червня 2000 р. у справі «Фрідлендер проти Франції» тощо).

При цьому слід наголосити, що йдеться не про радикальний перегляд юрисдикції суду та нотаріату, а лише про розширення сфери компетенції останнього. Статтею 18 Цивільного

кодексу України (далі — ЦК України) передбачено захист цивільних прав нотаріусом шляхом вчинення напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Зазначений механізм позасудового захисту прав діє в Україні — він застосовується до нотаріально посвідчених договорів та деяких інших правовідносин (пов'язаних з авторським правом, за векселями, опротестованими нотаріусами, тощо) згідно з Переліком документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 р. № 1172, а також щодо звернення стягнення на майно відповідно до Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку».

При цьому існує тенденція щодо розширення компетенції нотаріату, наприклад, можливості звернення стягнення на заставлене рухоме майно на підставі виконавчого напису нотаріуса. Зазначений механізм встановлено Законом України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу», проте не передбачався Законом України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень». Через це склалась судова практика щодо неможливості застосування виконавчого напису нотаріуса у цій сфері. У зв'язку з цим було внесено зміни до Закону № 1255-IV та безпосередньо передбачено можливість звернення стягнення на заставлене майно на підставі виконавчого напису нотаріуса (Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI).

З огляду на зазначене є очевидно нелогічним існування в Україні механізму виконавчого напису нотаріуса для стягнення безспірної заборгованості у таких складних правовідносинах, які виникають із нотаріально

посвідчених договорів, у тому числі іпотеки, і його відсутність для таких відносно елементарних вимог, які на сьогодні підлягають розгляду в судах у порядку наказного провадження.

Зокрема, змінами, внесеними до ст. 96 ЦПК України Законом України «Про судоустрій і статус суддів», розширено перелік вимог, за якими може бути видано судовий наказ. Так, на сьогодні до них належать вимоги: про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати; про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення; про присудження аліментів на дитину; про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів.

У результаті внесення зазначених змін кількість заяв про видачу судових наказів, які перебували у провадженні місцевих судів, зросла на 70 % — з 389 тис. у 2009 р. до 661 тис. у 2011 р. Це, безперечно, прогресивний крок у напрямі спрощення цивільного процесу.

Проте розгляд цих безспірних вимог, як уже зазначалося, становить суттєве навантаження на судову систему. При цьому слід враховувати, що і зазначені цифри не відображають реальний стан справ, оскільки, як засвідчує практика, такі вимоги у непоодиноких випадках заявляються і в порядку позовного провадження, що є правом заявника.

Викладене дає підстави для висновку про недостатність використан-

ня в Україні потенціалу нотаріату у сфері позасудового виконання зобов'язань, що не є раціональним, виходячи з наявного як у нашій державі, так і зарубіжного позитивного досвіду функціонування цих органів. І якщо механізм виконавчого напису нотаріуса ефективно застосовується для окремих категорій безспірних вимог, то абсолютно виправдано використовувати його для таких самих за своєю правовою природою безспірних вимог.

Зазначений підхід повністю узгоджується з Рекомендацією № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи (далі — КМ РЄ) державам-членам щодо заходів із попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах. Так, з метою скорочення будь-якого надмірного робочого навантаження на суди задля покращання якості здійснення правосуддя КМ РЄ рекомендує державам не збільшувати, а поступово зменшувати кількість покладених на суддів завдань, які не стосуються судочинства, доручаючи їх іншим особам або органам.

У зв'язку з цим вирішення проблеми надмірного перевантаження місцевих загальних судів в Україні вбачається у трансформації наказного провадження у функцію нотаріату, керуючись наявністю чи відсутністю спору про право як критерієм розмежування компетенції судів і нотаріату. Безспірність заборгованості, що стягується на підставі виконавчого напису нотаріуса, повністю відповідає характеру нотаріату як органу безспірної цивільної юрисдикції.

Визнання виконавчої сили нотаріального акту, коли він може бути звернений до примусового виконання поза судовим процесом, є загальним правилом для більшості країн латинського нотаріату. Наприклад, із європейських держав зазначена вико-

навча сила визнається в Австрії, Бельгії, Німеччині, Іспанії, Італії, Нідерландах, Польщі, Франції, Чехії тощо.

Так, у Франції нотаріальний акт має безпосередню виконавчу силу, яка є рівною силі судового рішення [7, 119–120]. Зокрема, ст. 18 Декрету від 26 листопада 1971 р. № 71-941 передбачає, що виконавчі копії нотаріальних актів видаються у формі, що робить можливим їх виконання, вони звертаються до виконання так само, як і рішення судів.

У межах Європейського Союзу виконавча сила нотаріальних актів має також транскордонну дію. Зокрема, це встановлено Регламентом Ради ЄС від 22 грудня 2000 р. № 44/2001 про юрисдикцію, визнання та примусове виконання судових рішень у цивільних і торгових справах, а також Регламентом Ради ЄС від 21 квітня 2004 р. № 805/2004 про створення європейського виконавчого листа для безспірних вимог. Серед виконавчих документів, на підставі яких можливе звернення стягнення за безспірними вимогами, передбачено також нотаріальні (аутентичні) акти.

Розширення повноважень нотаріусів у цій сфері має низку переваг — крім розвантаження судів від значної кількості цивільних справ також і суттєву економію коштів державного бюджету, які на сьогодні спрямовуються на фінансування судового розгляду таких справ, а також відсутність необхідності збільшення штатної чисельності судів.

Для кредитора така процедура також надає значні переваги з точки зору розміру витрат, а також оперативності стягнення заборгованості. Крім того, виконавчий напис може бути одразу ж пред'явлено до виконання. При цьому боржник не позбавлений права на захист у судовому порядку в разі

незгоди із вчиненим виконавчим написом. Разом з цим безпідставними є аргументи про те, що зазначені вимоги знову надійдуть на розгляд судів у разі такого оскарження. Так, у 2011 р. було подано заяв про скасування близько 37 тис. судових наказів, що становить лише 6,5 % від 568,5 тис. виданих.

Натомість судовий наказ може бути пред'явлено до виконання лише з моменту набрання ним законної сили — після отримання копії судового наказу боржником та ненадходження від нього протягом 13 днів заяви про його скасування. При цьому процедура розгляду заяви боржника про скасування судового наказу відповідно до чинних процесуальних норм не є спрощеною, і в разі її задоволення заявлені стягувачем вимоги підлягають розгляду в порядку позовного провадження.

Необхідно наголосити, що здійснення захисту цивільних прав позасудовими органами не суперечить праву на доступ до правосуддя відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). Зокрема, Європейським судом вироблено цілісну систему правових позицій щодо використання можливостей, які надає державам-учасницям Конвенція щодо вибору засобів і механізмів розподілу юридичних справ між судовими і позасудовими (адміністративними) органами цивільної юрисдикції.

Так, у справі «Ле Конт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії», рішення від 23 червня 1981 р., Європейський суд вказав, що незважаючи на те, що п. 1 ст. 6 Конвенції гарантує «право на суд», проте держави-учасниці не зобов'язані обмежувати розгляд цивільно-правових спорів процедурою, кожен етап якої має здійснюватися в судах. Попереднє втручання адміністративних чи корпоративних органів може

бути виправданим у зв'язку з вимогами гнучкості та ефективності, цілком сумісними із захистом прав людини. Більше того, Європейський суд наголосив, що це відповідає правовій традиції багатьох країн — членів Ради Європи.

При цьому Європейським судом визначено лише умову, що рішення таких позасудових органів мають підлягати зовнішньому контролю «судового органу з повною юрисдикцією» (наприклад, рішення від 26 квітня 1995 р. у справі «Фішер проти Австрії», рішення від 23 жовтня 1995 р. у справах «Шмауцер проти Австрії» та «Градингер проти Австрії»). Зазначений висновок стосується також розгляду трудових спорів (рішення від 19 грудня 1997 р. у справі «Хелле проти Фінляндії»).

Європейський суд неодноразово робив висновок про те, що право на суд, окремим аспектом якого є право на доступ до правосуддя, не є абсолютним (наприклад, у справах: «Голдер проти Великої Британії», рішення від 21 лютого 1975 р.; «Де Жуфр де ля Прадель проти Франції», рішення від 16 грудня 1992 р.).

В інших рішеннях Європейський суд конкретизував зроблений загальний висновок, зокрема:

- зазначене право за своєю природою потребує державного регулювання, яке може змінюватися залежно від місця і часу відповідно до потреб і ресурсів як суспільства, так і конкретних осіб (справа «Ашингдейн проти Великої Британії», рішення від 28 травня 1985 р.; справа «Хальфауї проти Франції», рішення від 14 грудня 1999 р.);

- здійснюючи таке регулювання, держави користуються певною свободою розсуду (справи «Ашингдейн

проти Великої Британії», «Стаббінгс та інші проти Великої Британії», рішення від 22 жовтня 1996 р.).

Європейський суд також уточнив, що такі обмеження права на доступ до правосуддя відповідатимуть п. 1 ст. 6 Конвенції за умови, що вони мають законну мету і що існує розумна співмірність між засобами, що використовуються, і поставленою метою (справи: «Бруалья Гомес де ла Торре проти Іспанії», рішення від 19 грудня 1997 р.; «Едифікасьйонес Марч Гальего С. А. проти Іспанії», рішення від 19 лютого 1998 р.; «Герен проти Франції», рішення від 29 липня 1998 р.; «Леваж Престаьсон Сервіс проти Франції», рішення від 23 жовтня 1996 р., тощо).

У зв'язку з цим вбачається виправданим і таким, що цілком відповідає вимогам Конвенції, потребам і ресурсам як суспільства, так і конкретних осіб передання розгляду вимог безспірного характеру органам позасудової юрисдикції (нотаріату) зі збереженням наступного судового контролю.

Відповідно до Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124). Проте це не означає, що суди мають розглядати всі без винятку питання суспільного життя, а лише ті питання правового характеру, у яких наявний відповідний спір про право.

Так, у Коментарі від 19 грудня 2002 р. до Закону України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України»^{*} експертів Генерального директорату з правових питань Ради Європи Дж. Оберто та А. Жеплінського вказується, що не зовсім точним є формулювання про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, оскільки така юрисдикція поширюється на

^{*} Закон втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус судів».

вирішення правових спорів і правових питань, з якими заявник звертається до суду [8].

У цьому контексті, наприклад, у Німеччині відповідно до § 13 Закону «Про судовий устрій» [9] до компетенції загальних судів належить вирішення всіх цивільних правових спорів та кримінальних справ, стосовно яких не передбачаються повноваження органів управління або адміністративних судів або на основі федеральних норм не визначені чи допущені особливі суди.

Можливість звернення до суду не означає, що будь-яка особа вправі, звернувшись із будь-якою заявою до суду, порушити розгляд справи. У зв'язку з цим правильна організація судової влади вимагає чіткого нормативного визначення критеріїв порушень прав і свобод, що підлягають саме судовому захисту, визначення типології правопорушень, які становлять предмет судового розгляду [10].

З огляду на викладене, з одного боку юрисдикція судів має визначатися з метою забезпечення кожній особі права на судовий захист, а з другого боку – урахуванням необхідності запобігання віднесення до компетенції судів справ, вирішення яких не стосується сфери здійснення правосуддя.

Зазначений шлях зниження навантаження на судову систему реалізовано, наприклад, у Білорусі. Зокрема, згідно з Указом Президента Республіки Білорусь від 11 серпня 2011 р. № 366 «Про деякі питання нотаріальної діяльності» [11] з метою вдосконалення порядку задоволення безспірних вимог громадян та юридичних осіб встановлено широкий перелік вимог, за якими нотаріуси вчиняють виконавчі написи. Серед цих вимог передбачено, зокрема, й ті вимоги, які на сьогодні в Україні розглядаються в

порядку наказного провадження (пункти 1–4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України). Зазначеним Указом до компетенції нотаріату віднесено також розгляд низки інших вимог аналогічного характеру: про стягнення з фізичних осіб страхових внесків (страхових премій) за договорами обов'язкового страхування; заборгованості фізичних осіб за кредитами; заборгованості фізичних осіб з орендної плати за нежитлові приміщення та деякі інші вимоги. Крім того, згідно з п. 2 Указу такі вимоги не підлягають розгляду в загальних судах у порядку наказного провадження.

У такий самий спосіб планується розширити юрисдикцію нотаріату в Російській Федерації. Зокрема, розроблений у листопаді 2011 р. Міністерством юстиції проект Федерального Закону «Про нотаріат і нотаріальну діяльність» [12] передбачає істотне підвищення ролі нотаріусів у сфері цивільного обороту. Статтею 282 проекту визначається перелік документів, за якими стягнення заборгованості здійснюється на підставі виконавчого напису нотаріуса. Зазначений перелік також містить, серед інших, вимоги про стягнення боргу за кредитним договором; про стягнення боргу за договором позики, укладеним юридичною особою з її працівником; про стягнення боргу за договором купівлі-продажу товарів, придбаних у кредит, тощо.

На наше переконання, очевидно є доцільність істотного розширення переліку вимог, за якими стягнення безспірної заборгованості здійснюється на підставі виконавчого напису нотаріуса. Такий перелік необхідно визначити на рівні закону, а не постанови Кабінету Міністрів України, доповнивши його вимогами, які розглядаються на сьогодні в порядку наказного провадження, а також, як мінімум,

найбільш затребуваними на практиці вимогами, що виникають з кредитних договорів та з договорів позики.

Зазначені законодавчі зміни забезпечать підвищення рівня захисту прав системою нотаріату, підвищивши тим самим ефективність здійснення правосуддя за рахунок суттєвого зниження навантаження на судову систему.

Наступним важливим напрямом вдосконалення процесуальних засобів захисту та їх оптимізації є запровадження дієвих механізмів протидії зловживанню особами своїми процесуальними правами.

Загальна лібералізація цивільного процесу, переосмислення завдань правосуддя зумовили стрімке зростання кількості недобросовісних звернень до судів, за якими процес ініціюється не з метою захисту порушених прав та інтересів. Практика засвідчила, що необмеженість права на судовий захист досить часто використовується для зловживання цим правом (зловживання правом на позов), що є неприпустимим.

Зокрема, на сьогодні посилюється тенденція використовувати судочинство для «узаконення» таких, що не ґрунтуються на законі, інтересів, а також підміни судовим розглядом інших порядків захисту прав, встановлених законодавством. Крім того, недобросовісне пред'явлення таких позовів може мати за мету завдання шкоди відповідачу, створення судової преюдиції, затягування розгляду іншої справи тощо.

Натомість надання практично необмеженого права на судовий захист не повинно призводити до процесуально-правового «свавілля» позивачів. У зв'язку з відсутністю належного механізму протидії зловживанню правом на звернення до суду тим самим незахищеними залишаються інтереси

відповідача, внаслідок чого порушується принцип рівності всіх перед законом і судом.

Крім того, зниження активності суду в процесі, розширення принципу диспозитивності у непоодиноких випадках призводить також до зловживань особами, які беруть участь у справі, іншими процесуальними правами, коли зазначені права використовуються усупереч з їх дійсним призначенням — з метою створення перешкод для ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення, затягування строків розгляду справи тощо.

Найбільш типовими із таких недобросовісних дій є: заявлення клопотань про витребування доказів, які завідомо не існують або не відповідають вимогам належності та допустимості; заявлення необґрунтованих клопотань про призначення експертизи; неявка до суду під приводом поважності причин таких неявок; заявлення немотивованих відводів; зміна підсудності справи тощо.

При цьому основними причинами таких явищ є недостатність заходів обмеження недобросовісної поведінки осіб та відсутність відповідальності за зловживання процесуальними правами. Слід зазначити, що більшість таких зловживань є наслідком абсолютизації принципу диспозитивності цивільного процесу, що не може бути виправданням процесуальної недобросовісності. Суди як органи державної влади, призначенням яких є здійснення правосуддя, мають захищати не лише права фізичних та юридичних осіб, а й правопорядок у цілому, охороняючи таким чином не лише приватні, а й публічні інтереси. У зв'язку з цим повинні бути розроблені механізми запобігання та протидії недобросовісному використанню інститутів правосуддя з неправомірною метою.

На цьому акцентує увагу також КМ РЄ у Рекомендації № R (84) 5 від 28 лютого 1984 р. державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя (далі — Рекомендація КМ РЄ № R (84) 5). КМ РЄ, зокрема, зазначає, що деякими нормами цивільного процесу, які застосовуються в державах-членах, можна в окремих випадках зловживати чи маніпулювати з метою затягування провадження та вказує на необхідність захисту сторін від зловживань чи затримок, зокрема шляхом надання суду повноважень вести провадження у більш ефективний спосіб.

Інститут зловживання правом на судовий захист та іншими процесуальними правами розроблено в доктрині, а також регулюється законодавством та судовою практикою зарубіжних демократичних країн, наприклад, Великої Британії, Німеччини, Франції. Зокрема, в Англії передбачено можливість пред'явлення позову до особи, яка «зловмисно та без розумних і вірогідних підстав порушила чи продовжила проти цієї особи безуспішний кримінальний, конкурсний чи ліквідаційний процес, пов'язаний для особи із завданням шкоди її доброму імені чи діловій репутації або з грошовими втратами чи можливим позбавленням свободи» [13, 307].

Слід зазначити, що аналогічної позиції дотримується Європейський суд. Зокрема, у рішенні від 7 липня 1989 р. у справі «Уніон Аліментаріа Сандерс С. А. проти Іспанії» суд зробив висновок про те, що заінтересована особа зобов'язана тільки належним чином вчиняти процесуальні дії, не здійснювати «маневри», щоб виграти час, а також використовувати можливості, передбачені внутрішнім правом, з метою скорочення судового розгляду.

Крім того, при визначенні розумного строку розгляду справи Європейський суд розглядає поведінку заявника як об'єктивну обставину, що не ставиться у вину державі-відповідачу, і яка враховується при вирішенні питання про наявність перевищення розумного строку (рішення від 23 квітня 1987 р. у справах «Еркнер і Хофауер проти Австрії» та «Пойсс проти Австрії»).

Натомість доводиться констатувати, що чинне цивільне процесуальне законодавство України не містить ефективних механізмів, які б забезпечували протидію процесуальним зловживанням. Норми чинного ЦПК України не встановлюють заборону щодо зловживання правом на пред'явлення позову та іншими процесуальними правами. У зв'язку з цим на сьогодні особи не несуть жодної відповідальності за зазначені недобросовісні дії.

ЦПК України передбачено лише загальне застереження про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27). Проте судова практика засвідчила, що ця норма є суто декларативною. Крім того, статус особи, яка бере участь у справі, виникає лише після відкриття провадження у справі, у зв'язку з чим право на звернення до суду взагалі не підпадає під зазначену вимогу добросовісності його здійснення.

З огляду на це виникає питання про можливість застосування до випадків зловживання процесуальними правами норм статей 13, 16 ЦК України щодо меж здійснення матеріальних прав та наслідків їх недотримання. Наприклад, у Німеччині у зв'язку з відсутністю спеціального нормативного регулювання для протидії цьому явищу розроблено механізм, в основу

якого було покладено конструкцію загального застереження у вигляді принципу добросовісності, закріпленого в матеріальному законі, — § 242 Цивільного кодексу Німеччини [14].

Натомість з урахуванням особливостей правової системи України вбачається правильним висновок російських вчених щодо відсутності підстав для застосування норм матеріального права про заборону зловживання правом до регулювання процесуальних відносин у порядку міжгалузевої аналогії [15; 16].

У зв'язку з цим в Україні потребує встановлення на законодавчому рівні загальна заборона зловживання правом на звернення до суду, а також зловживання іншими процесуальними правами.

Для визначення змісту зловживання процесуальними правами переконливою вбачається позиція, висловлена видатним російським вченим Є. Васківським про те, що вирішальним критерієм при цьому є завдання процесу. Процесуальні права надані учасникам процесу для сприяння суду в розгляді справи, її правильного вирішення, і в разі якщо особа вчиняє будь-яку дію не з цією метою, а для досягнення інших цілей, вона виходить за межі дійсного змісту свого права, тобто зловживає ним [17, 183]. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ (ст. 1 ЦПК України). Всі процесуальні дії осіб, які беруть участь у справі, мають підпорядковуватися цій меті.

Нагальною є також потреба у розробці та визначенні у процесуальному законодавстві негативних наслідків (санкцій) за зловживання правом на позов та іншими процесуальними правами, які включають заходи цивільної

процесуальної відповідальності та інші заходи цивільного процесуального примусу.

З урахуванням відмінності між матеріальними та процесуальними правами негативні наслідки, які можуть бути застосовані за зловживання процесуальними правами, повинні полягати в цивільно-процесуальних, а не матеріально-правових санкціях. Зокрема, на відміну від наслідків за зловживання матеріальними правами, санкція за зловживання процесуальними правами не може полягати у відмові в захисті матеріального права.

При цьому необхідно враховувати, що у відкритті провадження у справі не може бути відмовлено з посиланням на зловживання правом на позов, оскільки на цій стадії, як правило, ще неможливо встановити факт недобросовісності та дійсну мету звернення особи до суду.

Відмову в позові теж не можна вважати належною санкцією за зловживання правом на звернення до суду та зловживання іншими процесуальними правами, у зв'язку з тим, що така відмова зумовлена передусім відсутністю матеріально-правової підстави позову, а не самим фактом зловживання. Крім того, звертаючись із завідомо необґрунтованим позовом до суду, особа, як правило, заздалегідь усвідомлює можливі наслідки відповідного судового процесу, оскільки такий позов пред'являється з іншою метою, не пов'язаною із захистом матеріального права.

У зв'язку з цим потребують розробки інші правові наслідки за зловживання правом на звернення до суду та іншими процесуальними правами. Як уже зазначалося, чинне законодавство взагалі не встановлює жодних заходів цивільної процесуальної відповідальності за зловживання процесуальними

правами. Лише ч. 3 ст. 240 ЦПК України передбачає таку відповідальність у вигляді стягнення із заявника всіх судових витрат за його недобросовісні дії у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Натомість цей вид відповідальності за зазначені зловживання необхідно встановити також у інших видах цивільного провадження. Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 111 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації (далі – АПК РФ) арбітражний суд вправі віднести всі судові витрати на особу, яка зловживає своїми процесуальними правами, якщо це призвело до зриву судового засідання, затягування судового процесу, перешкоджання розгляду справи та прийняття законного і обґрунтованого акта.

Цивільний процесуальний кодекс Російської Федерації передбачає інший вид відповідальності за зловживання процесуальними правами – зі сторони, яка недобросовісно заявила необґрунтований позов чи спір відносно позову або яка систематично протидіяла правильному і своєчасному розгляду та вирішенню справи, суд може стягнути на користь іншої сторони компенсацію за фактичну втрату часу (ст. 99).

Проте, вбачається, більш повним і точним було б встановлення такої відповідальності у вигляді відшкодування всіх збитків, яких завдано особі внаслідок недобросовісних дій іншого учасника процесу, а не лише за фактичну втрату часу.

На наше переконання, крім зазначених санкцій, у ЦПК України необхідно передбачити також відповідальність за зловживання процесуальними правами у вигляді штрафу, що стягується на користь держави, оскільки такими діями завдається

шкода інтересам держави шляхом використання судової процедури захисту прав не у відповідності з її призначенням, а також шкода, пов'язана з конкретними витратами на здійснення такого необґрунтованого провадження. Встановлення досить суттєвого розміру таких штрафних санкцій виконувало б важливу превентивну функцію щодо таких зловживань.

Наприклад, відповідно до статті 32¹ Цивільного процесуального кодексу Франції [18] з особи, яка здійснює процесуальні дії з наміром затримати розгляд справи або зловживає своїм правом, може бути стягнуто штраф у цивільному порядку в розмірі від 15 до 1500 євро, що не перешкоджає можливому стягненню завданих збитків.

Аналогічні санкції у вигляді штрафу або відшкодування збитків передбачає також Рекомендація КМ РЄ № R (84) 5 – у разі якщо сторона починає відверто необґрунтоване провадження або поводить недобросовісно і явно зловживає процедурою з очевидною метою затягнути провадження. Крім того, державам-учасникам рекомендується також застосовувати санкцію у вигляді позбавлення права на процесуальну дію (принцип 2).

Необхідно зазначити, що більшість завдань розробки інших механізмів протидії зловживанням процесуальними правами вирішено змінами, внесеними до ЦПК України Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Зокрема, недобросовісні учасники процесу здійснювали затягування процесу шляхом оскарження ухвал, які не підлягають оскарженню окремо від рішення суду. Натомість на сьогодні ч. 2 ст. 293 ЦПК України передбачено, що суд першої інстанції повертає заявнику апеляційну скаргу на таку ухвалу.

Запроваджено також право позивача змінювати предмет або підставу позову лише до початку розгляду справи по суті, що також часто використовували недобросовісні учасники процесу (ч. 2 ст. 31 ЦПК України). З аналогічною метою вдосконалено процедуру пред'явлення зустрічного позову — відповідач має право пред'явити такий позов теж тільки до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 123 ЦПК України).

Суттєво зменшено можливості для зловживань зміною процедури подання доказів, подання заяви про виклик свідків, а також клопотання про витребування доказів (ст. 131, ч. 2 ст. 136, ч. 1 ст. 137, ч. 8 ст. 193 ЦПК України). Вдосконалено питання наслідків неявки учасників процесу до суду, що використовувалося з метою затягування розгляду справи, що відповідає, зокрема, положенням Рекомендації № R (84) 5 (принцип 1), тощо.

Інші негативні наслідки за зловживання процесуальними правами, крім заходів цивільної процесуальної відповідальності, пов'язані переважно з діями суду та в основному полягають у відмові суду у вчиненні тієї процесуальної дії, про яку заявляє клопотання особа, зловживаючи при цьому своїми правами.

Застосування таких наслідків визначальною мірою зумовлюється вирішенням питання про співвідношення активності суду та активності учасників процесу. Слід зазначити, що на сьогодні у провідних зарубіжних країнах відбувається переосмислення загальних засад цивільного судочинства в напрямі посилення активності суду. На нашу думку, в умовах змагальності та диспозитивності цивільного процесу така активність суду є необхідною, в тому числі й з метою перешкоджання зловживанням правами.

Зокрема, у цій сфері посилення активності суду можливе за такими напрямками, як передання суду часткової ініціативи щодо визначення суб'єктного складу учасників процесу з метою усунення можливості маніпулювання позивачем підсудністю справ; розширення прав суду в застосуванні превентивних заходів, спрямованих на попередження можливих зловживань, а також можливості захисту інтересів інших осіб, які беруть участь у справі, тощо.

Викладене дає підстави для висновку про те, що в цивільному процесуальному законодавстві України має бути встановлено загальну заборону зловживання процесуальними правами та загальні санкції за ці дії, а також окремі санкції за допущені зловживання конкретними процесуальними правами. Запровадження таких норм сприятиме усуненню випадків використання правосуддя усупереч з його завданнями, відновленню рівності учасників процесу, підвищенню ефективності судочинства.

Іншим актуальним питанням, пов'язаним з правом на доступ до суду, яке потребує законодавчого врегулювання, є необхідність розробки процесуальних засобів захисту груп осіб, права яких порушені однією і тією ж особою. Зокрема, існують численні випадки, за яких діями однієї особи, наприклад, у сфері виробництва товарів, надання послуг, охорони навколишнього природного середовища, надання фінансових послуг можуть бути порушені права численних невизначених груп осіб. Традиційна модель цивільного процесу не передбачає спеціальних процедур, які б за таких умов надавали можливість захистити права усіх осіб, які перебувають в однаковому юридико-фактичному становищі. Наявний процесуальний

інструментарій не забезпечує ефективний захист прав усіх позивачів у зазначених відносинах.

Для захисту прав груп осіб на сьогодні доводиться застосовувати процесуальні механізми, які не є пристосованими для вирішення цих завдань. За результатами розгляду справ про порушення прав групи осіб суди мають ухвалювати окремі судові рішення за позовами однотипного характеру до одного й того ж відповідача фактично в одній і тій самій справі. Крім того, не виключена можливість того, що такі судові рішення не будуть суперечливими. Разом з цим кожна із зазначених осіб змушена самостійно доводити обґрунтованість своїх позовних вимог, завантажуючи при цьому суди окремими ідентичними справами.

Одним зі шляхів вирішення окресленої проблеми є запровадження у цивільному процесі нових інститутів, таких як позови на захист невизначеного кола осіб і групові позови.

Модель групового позову розроблено в країнах англосаксонської правової системи, в яких він отримав найбільше поширення. Зокрема, в США згідно з правилом 23 Федеральних правил цивільного судочинства груповий позов може бути пред'явлено у разі, якщо: 1) група є настільки численною, що участь у судовому розгляді всіх її членів є ускладненою; 2) питання права та факту є спільними для всієї групи; 3) вимоги чи заперечення є типовими для всіх членів групи; 4) представники сторін можуть справедливо й адекватно захистити інтереси групи. У США інститут групових позовів переважно застосовується щодо наслідків аварій транспортних засобів (літаків, поїздів), продажу шкідливих для здоров'я товарів, порушень на ринку цінних паперів, завдання шкоди під час будівництва тощо [19].

Натомість у країнах континентального права можливість запровадження інституту групового позову тривалий час дискутувалась. Проте наприкінці ХХ ст. цей механізм захисту прав було запроваджено в Нідерландах, Португалії, Іспанії та Скандинавських країнах. В інших державах Західної Європи, як правило, групові позови застосовуються не щодо всіх суспільних відносин, а лише щодо конкретних сфер, в основному — ринку цінних паперів, споживчого ринку, охорони навколишнього середовища. Наприклад, у Франції регламентуються позови організацій, які діють як представники групових інтересів, зокрема, позови, які пред'являються профспілками, орденами й асоціаціями [20, 157].

Зазначений інститут запроваджується також на міждержавному рівні — так, у Європейському Союзі було прийнято Директиву про захист прав споживачів, яка надає право пред'являти груповий позов асоціаціям споживачів, крім того, розроблено Модельний кодекс групових позовів для країн континентального права [21, 213].

У Російській Федерації з 2010 р. набрали чинності зміни до АПК РФ, якими передбачено спеціальну главу, що регламентує процесуальний порядок розгляду позовів на захист прав та інтересів груп осіб.

Можливість звернення до суду з позовом на захист інтересів невизначеного кола осіб на сьогодні передбачена Законом України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі — Закон № 1023-ХІІ). Зокрема, громадські організації споживачів (об'єднання споживачів) мають право згідно з п. 9 ч. 1 зазначеного Закону звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника, виконавця протиправними щодо не-

визначеного кола споживачів і припинення цих дій. Натомість відсутні процесуальні норми, які б регламентували порядок здійснення цієї форми захисту прав. У зв'язку з цим наявні перешкоди, які створюються процесуальним законом, для реалізації прав, визначених матеріальним законом.

Єдину норму в цьому контексті містить п. 5 ч. 1 ст. 96 ЦПК України, що передбачає можливість розгляду в порядку наказного провадження вимог про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів. Проте, по-перше, це стосується лише одного з прав споживачів, встановлених ст. 8 Закону № 1023-ХІІ, а по-друге, з буквального тлумачення цієї норми випливає, що рішення суду про встановлення цього факту має бути ухвалено в порядку окремого провадження, тоді як Закон № 1023-ХІІ визначає позовне провадження про визнання дій протиправними. Отже, існує суперечливий підхід законодавця щодо таких правовідносин, що зумовлюється насамперед відсутністю відповідних напрацювань у цій сфері.

Слід зазначити, що при пред'явленні такого позову захищається передусім публічний інтерес — припинення протиправної діяльності певної особи в інтересах невизначеного кола осіб. Одночасно рішення у такій справі створює преюдицію для пред'явлення індивідуальних позовів на захист прав конкретних осіб, яким завдано шкоду цією діяльністю. Проте безпосередньо під час розгляду справи за позовом на захист невизначеного кола осіб питання про відшкодування збитків конкретним особам не вирішується.

Натомість захист інтересів великої групи осіб, які перебувають в однаковому юридико-фактичному становищі внаслідок порушення їх прав однією й тією ж особою, можливий у такій формі захисту прав як групові позови. Груповий позов можна кваліфікувати як різновид позову на захист інтересів невизначеного кола осіб, оскільки на момент його пред'явлення коло осіб, які мають однорідні вимоги до відповідача, не визначено. Проте на час ухвалення судового рішення за груповим позовом у результаті повідомлення всіх заінтересованих осіб, права яких порушені діями цього відповідача, склад групи є персоніфікованим. Відповідно, в судовому рішенні за результатами розгляду справи вирішується питання про права кожної конкретної особи. При цьому пред'явлення групового позову не позбавляє осіб можливості самостійно захищати свої права в суді, не вступаючи у справу за груповим позовом.

Позов підлягає розгляду як груповий, якщо вирішення справ за індивідуальними позовами може призвести до порушення прав та інтересів інших осіб. При цьому груповий позов відрізняється від передбаченої ст. 126 ЦПК України можливості об'єднати в одне провадження кількох однорідних позовних вимог до одного й того самого відповідача. В останньому випадку об'єднуються позовні вимоги, які уже пред'явлено до суду, тому це не зумовлює виявлення всього кола осіб, які мають однорідні вимоги до одного відповідача як у випадку пред'явлення групового позову.

Наявність інституту співучасті проблем щодо таких правовідносин теж не вирішує. У разі завдання шкоди великій кількості осіб діяльністю однієї особи їм мають бути відшкодовані завдані збитки — навіть частково,

у разі якщо майна боржника недостатньо для задоволення всіх вимог у повному обсязі. Натомість на сьогодні на стадії виконавчого провадження може виявитися неможливим задоволення вимог осіб, які пред'явили позови пізніше, через відсутність грошових коштів та майна боржника, в тому числі й у зв'язку з повним задоволенням аналогічних вимог інших осіб, які пред'явили позови раніше.

З огляду на викладене, запровадження інституту групового позову є раціональним як з точки зору інтересів осіб, права яких порушено, гарантуючи справедливість задоволення однотипних вимог рівною мірою, так і судів, забезпечуючи необхідну процесуальну економію, що сприятиме зниженню навантаження на суди.

У зв'язку з цим мають бути внесені відповідні зміни до ЦПК України, які б вирішили в загальних рисах такі питання. Потребує встановлення коло осіб, які мають право на звернення до суду з позовом на захист прав та законних інтересів невизначеного кола осіб. Під час розгляду таких справ суд вирішує питання про наявність складу правопорушення в діяльності відповідача, встановлює факт порушення прав та законних інтересів невизначеного кола осіб. Необхідно також передбачити, які судові рішення ухвалює суд за результатами розгляду справи, зокрема: про визнання діяльності відповідача протиправною, а також такою, що порушує права та законні інтереси невизначеного кола осіб, або ж додатково — такою, що підлягає припиненню, чи про відмову в позові. Крім того, має бути встановлено обов'язковість публікації такого судового рішення.

У провадженні за груповими позовами необхідно на законодавчому рівні встановити:

- право на звернення до суду з груповим позовом будь-якої особи, яка є учасником групи осіб, права та законні інтереси якої порушені;

- критерії кваліфікації позову як групового — особи мають довести, що позов спрямований на захист прав групи осіб;

- підсудність справ за груповим позовом за місцезнаходженням відповідача з метою забезпечення найбільш повного об'єднання вимог осіб, яким завдано шкоду неправомірними діями відповідача;

- публікацію в засобах масової інформації на стадії провадження у справі до судового розгляду з пропозицією усім заінтересованим особам вступити у справу протягом визначеного строку;

- процедуру вжиття заходів забезпечення позову, що гарантуватиме можливість отримання присудженого за судовим рішенням у разі задоволення позовних вимог;

- особливості резолютивної частини рішення про задоволення групового позову тощо.

Необхідно також внести зміни до Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження», передбачивши, що виконавче провадження на підставі виконавчого документа, виданого особі, яка не була залучена чи не вступила у справу за груповим позовом, підлягає зупиненню до закінчення розгляду справи за груповим позовом.

Таким чином, запровадження інституту групового позову надасть можливість встановити механізм захисту прав усіх чи більшості осіб, яким завдано шкоду неправомірними діями однієї особи, в межах одного судового процесу та одного виконавчого провадження.

Законодавче врегулювання питань, порушених у цій статті, та запровадження запропонованих шляхів їх вирішення забезпечать, на наше переконання,

реальне підвищення доступності та ефективності здійснення правосуддя у цивільних справах.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Штанке Э. Реформа немецкого гражданского процессуального права. Проект новелл Гражданского процессуального кодекса Германии // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. — 2001. — № 1.
2. Кудрявцева Е. В. Гражданское судопроизводство Англии. — М., 2008.
3. Яковлев В. Ф. Выступление на V Всероссийском съезде судей // Российская юстиция. — 2001. — № 1.
4. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.vsrfr.ru/print_page.php?id=7740.
5. Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. — Екатеринбург ; М., 1999.
6. Современный нотариат: структуры и задачи. — Кельн, 1993.
7. Пиену Ж. Ф., Яер Ж. Профессиональное нотариальное право. — М., 2001.
8. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=18192&pf35401=52739.
9. Законодавство про судовий устрій та статус суддів в Німеччині. — К., 2007.
10. Кашепов В. П. Институт судебной защиты прав и свобод граждан и средства ее реализации // Государство и право. — 1998. — № 2. — С. 69–70.
11. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31100366&p2={NRPA}>.
12. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.rg.ru/2011/11/18/notariat-site-dok.html>.
13. Белов А. П. Международное предпринимательское право. — М., 2001.
14. Аболонин В. О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии. — М., 2009.
15. Садиков О. Н. Злоупотребление правом в Гражданском кодексе России // Хозяйство и право. — 2002. — № 2. — С. 45–46.
16. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. — М., 2007.
17. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса. — М., 1917.
18. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции. — К., 2004.
19. Аболонин Г. О. Массовые иски. — М., 2011.
20. Сакара Н. Ю. Проблема доступности правосудия у цивільних справах : моногр. — Х., 2010.
21. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России. — М., 2011.

Романюк Я. М., Бейцун І. В. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України

Анотація. У статті висвітлюються актуальні питання вдосконалення цивільного процесу, законодавче врегулювання яких забезпечить підвищення доступності та ефективності здійснення правосуддя. Сформульовано пропозиції щодо вирішення проблеми перевантаження судів шляхом трансформації наказного провадження у функцію нотаріату; встановлення механізмів протидії зловживанню процесуальними правами; запровадження інституту групових позовів.

Ключові слова: цивільна юрисдикція, право на доступ до правосуддя, зловживання процесуальними правами, групові позови.

Романиук Я. М., Бејцун І. В. Актуальные вопросы реформирования гражданского процессуального законодательства Украины

Аннотация. В статье освещаются актуальные вопросы усовершенствования гражданского процесса, законодательное урегулирование которых обеспечит повышение доступности и эффективности осуществления правосудия. Сформулированы предложения относительно разрешения проблемы перегруженности судов путем трансформации приказного производства в функцию нотариата; установления механизмов противодействия злоупотреблению процессуальными правами; внедрения института групповых исков.

Ключевые слова: гражданская юрисдикция, право на доступ к правосудию, злоупотребление процессуальными правами, групповые иски.

Romaniuk Ya., Beitsun I. Urgent Issues of Reforming the Civil Procedural Legislation of Ukraine

Annotation. The article highlights the urgent issues of improving the civil process, legislative regulation of which will increase accessibility and efficiency of administration of justice. There are formulated suggestions regarding solution of the problem of courts' overload by way of transforming the mandative proceedings into a function of the notary service; establishing mechanisms of counteraction to procedural rights abuse; establishment of the class suit institution.

Key words: civil jurisdiction, right to access to justice, procedural rights abuse, class suit.